

ВПЛИВ СІМ'Ї ТА СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ НА ФОРМУВАННЯ «Я–КОНЦЕПЦІЇ» У ДІТЕЙ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

Остапчук Вадим,

*здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
спеціальності 053 Психологія*

*Приватного вищого навчального закладу
«Міжнародний економіко-гуманітарний
університет імені академіка Степана Дем'янчука»
(м. Рівне, Україна)*

Науковий керівник: Терновик Наталія,

*кандидат психологічних наук,
професор кафедри психології*

*Приватного вищого навчального закладу
«Міжнародний економіко-гуманітарний
університет імені академіка Степана Дем'янчука»
(м. Рівне, Україна)*

Анотація. У тезах досліджено психологічні механізми впливу інституту сім'ї та стилів сімейного виховання на процес становлення «Я-концепції» в підлітковому віці. Висвітлено роль батьківських установок, емоційного прийняття та рівня підтримки у формуванні когнітивного, оцінного та поведінкового компонентів самосвідомості підлітка. Обґрунтовано, що гармонійні, авторитетні взаємини в родині та психологічна автономія є базовими передумовами для розвитку позитивної, цілісної та адекватної «Я-концепції» особистості в цей віковий період.

Ключові слова: «Я-концепція», підлітковий вік, сімейне виховання, стилі батьківського ставлення, самооцінка, психологічна автономія, самосвідомість.

Abstract. The theses explore the psychological mechanisms of the influence of the family institution and family upbringing styles on the process of formation of the "I-concept" in adolescence. The role of parental attitudes, emotional acceptance and the level of support in the formation of the cognitive, evaluative and behavioral components of the adolescent's self-consciousness is highlighted. It is substantiated that harmonious, authoritative relationships in the family and psychological autonomy are the basic prerequisites for the development of a positive, holistic and adequate "I-concept" of the individual in this age period.

Keywords: *«Self-concept», adolescence, family upbringing, parental attitudes, self-esteem, psychological autonomy, self-awareness.*

В теперішній надзвичайно складний для нашої країни час постає важлива задача у вихованні свідомого молодого покоління громадян, яке буде створювати своє світле майбутнє та продовжувати будувати сильну та незалежну державу. Однією із важливих умов виховання цілісної особистості є розвиток її самосвідомості та виховання позитивної Я-концепції, що впливатиме не лише на самосприйняття, самооцінку, самоповагу, підтримку, а й на її ефективну діяльність та взаємодію в соціумі. Процес становлення цього феномену розпочинається ще з раннього дитинства в первинному соціальному колі – сім'ї. Саме в родині дитина вперше виявляє та відчуває наскільки батьки її приймають, люблять, задовольняють фізіологічні та психологічні потреби чи навпаки. На основі цього досвіду дитина формує перші уявлення про себе та світ.

У науковій літературі поняття «Я-концепції» з'явилося в зв'язку з необхідністю вивчення і опису глибинних психологічних структур і особистісних процесів. Воно часто використовується в комплексі з такими поняттями, як «самосвідомість», «самооцінка», «образ Я», «Я», «картина Я», «уявлення про себе» і нерозривно пов'язане з ними.

Поняття, структура та формування феномену Я-концепції вивчалися такими вченими, як В. Джеймс, Е. Еріксон, Ч. Кулі, Дж. Мід, Р. Бернс К. Роджерс, З. Фройд. Серед українських психологів проблему формування «Я-концепції» досліджували С. Максименко, О. Гуменюк, А. Фурман, П. Чамата, О. Скрипченко, Н. Чепелева, Л. Чепіга та ін. Протягом багатьох століть відомі науковці різних гуманітарних наук досліджують феномен «Я-концепція», більшість з них сходяться до думки, що продуктом діяльності самосвідомості є «Я-концепція», водночас це поняття інтерпретується ними по-різному.

У сучасній психології Я-концепція вивчається і досліджується як специфічний компонент особистості, ставлення людини до самої себе. Я-концепція - це уявлення про цілісність суб'єктивної внутрішньої сторони людини, тобто про те, що людина знає про себе, якою вона себе бачить, відчуває і уявляє. Предметом Я-концепції та самооцінки людини є як її зовнішні якості (фігура, колір шкіри, обличчя), так і внутрішні якості (здібності, певні риси характеру, соціальні зв'язки). Я-концепція – це сукупність певних установок, які людина має по відношенню до самої себе [8].

У підлітковому віці розвивається рефлексивне мислення, діти в цей період відкривають свої можливості, виходять на новий рівень усвідомлення власних дій, оцінюють свої успіхи та досягнення, пізнають та активно взаємодіють в соціумі. Внаслідок чого «Я-концепція» у

підлітковому віці зазнає кардинальних змін та знаходиться в активному формуванні. Від особливостей становлення Я-концепції у цьому віковому періоді залежить подальший розвиток та життєвий шлях особистості, тому створення комфортних умов для формування позитивної Я-концепції підлітків є необхідним сучасним українським родинам та усій країні в цілому. У підлітковому віці відбувається інтенсивний процес самопізнання та структурування системи уявлень про себе. Попри зростання ролі соціального оточення та однолітків, сім'я залишається базовим інститутом, що визначає емоційну стабільність та вектор розвитку особистості. Дослідження психологічних механізмів впливу сімейного виховання на формування «Я-концепції» є необхідним для розробки методів корекції деструктивного самосприйняття підлітків [5].

В умовах воєнного стану в Україні спостерігається значне зростання кількості проблемних сімей, що призводить до соціальних, психологічних та освітніх розладів дітей. Але життя сім'ї, її звички, захоплення, ідеали, уподобання, діяльність, розваги і весь уклад, в свою чергу, відображають життя всього суспільства. Якою б закритою не була сім'я, її члени рідко здатні усунути зовнішні впливи. Тому особистість дитини формується під впливом усієї сукупності суспільних відносин, зокрема тієї конкретної сукупності відносин, в якій протікає її життя і діяльність. Моральна культура батьків, їхні життєві плани і прагнення, досвід старших у соціальному спілкуванні, сімейні традиції і вся атмосфера дому часто мають вирішальне значення для розвитку особистості дитини.

Батьківське ставлення в різних психологічних школах описується в різних особистих поняттях і термінах, які визначаються вихідними теоретичними позиціями авторів. Саме батько й матір є носіями суспільних норм і правил, оцінюють дії дитини, здійснюють необхідні санкції, які зумовлені певними батьківськими установками. Незважаючи на відмінність у термінології (задоволення і реальність, любов і контроль, безумовність і умовність тощо), ця подвійність простежується в більшості описів батьківського ставлення, представлених в багатьох теоріях [3].

Сім'я традиційно вважається найважливішим інститутом соціалізації. Поведінка батьків впливає на формування «Я-образу» дитини. Сім'я є першим дзеркалом людського спілкування, передумовою і джерелом розвитку майбутньої особистості. Однак формування і конкретне структурування нових характеристик на різних вікових етапах не відбувається саме по собі і не викликається дорослими ззовні, а можливе лише в результаті активної діяльності самої дитини. Динаміка розвитку дитини та її взаємовідносин значною мірою визначається такими факторами, як сімейні цінності та стиль виховання. Сукупність установок батьків, їх емоційне ставлення до дитини, уявлення дитини про батьків і відповідне ставлення до дитини складають стиль виховання в сім'ї [6].

Більшість психологів дотримуються погляду, що важливою передумовою для позитивного розвитку складових «Я концепції» є взаємодія дитини із сім'єю, яка ґрунтується на довірі, прояві любові, підтримці та зацікавленості батьків в інтересах дитини. Науковці уточнюють, що душевне тепло і підтримка від матері розвиває відчуття самоцінності у дитини, а від батька впливає на формування самооцінки в аспекті компетентності та ефективності.

У своїй праці «Розвиток Я-концепції і виховання» Р. Бернс [4] описує, що тотальний холод в почуттях батьків до дітей призводить до відчуття відкинутості, відчуження, авторитарність у вихованні призводить до виникнення тривожності, невпевненості, боязкості, помсти, пасивності. Отже надмірна свобода, безконтрольність, покарання та авторитарність у вихованні підлітків перешкоджають формуванню позитивної «Я – концепції».

В підлітковому віці вплив батьків на формування особистості молодшої людини помітно зменшується, а однолітки як референтна група стають більш впливовими. Батьки перестають бути для дитини авторитетом, і якщо раніше їхня думка сприймалася як єдино правильна, то тепер вона оцінюється критично. Молодь бунтує проти встановлених правил, порушує дисципліну, схильна до суперечок і конфліктів. Однак саме підтримка сім'ї, безумовне прийняття батьками дитини та її інтересів є основними факторами, що впливають на розвиток самосприйняття, і ймовірність формування позитивного самосприйняття в такому теплому сімейному кліматі набагато вища. Якщо ж батьки не зустрічають цей кризовий період у житті дитини з розумінням, не підтримують її та проявляють емоційну холодність, це має зворотний ефект: поведінка підлітка стає агресивною та грубою, а сам він характеризується високим рівнем тривожності [5]. За таких обставин може сформуватися негативний образ «Я»: дитина стає невпевненою в собі, замкненою, нерішучою, пасивною.

Аналіз наукової літератури за темою дослідження показав, що, незважаючи на низку теоретичних і прикладних досліджень дитячо-батьківських стосунків у галузі педагогіки та психології, проблема розвитку гармонійних стосунків між батьками та дітьми підліткового віку залишається нерозв'язаною. Особливо актуальним є вивчення специфіки розвитку гармонійних батьківсько-дитячих стосунків як чинника розвитку особистості й формування «Я - концепції» в підлітковому віці та сімейної взаємодії з метою підтримки позитивного самосприйняття підлітків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І. Д. Особистість у просторі виховних інновацій : навч. посіб. Київ : Логос, 2023. 256 с.

2. Говорун Т. В. Соціалізація статі та формування самосвідомості підлітка в сімейному середовищі. Актуальні проблеми психології. 2024. Т. 11, Вип. 25. С. 42–55.
3. Зликов В. Л., Лукомська С. О. Психологічна допомога підліткам у кризових станах: роль батьківської підтримки. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2025. 180 с.
4. Максименко С. Д. Психологія особистості : підручник. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2024. 540 с.
5. Осьодло В. І., Соколюк С. В. Вплив стилів сімейного виховання на формування адекватної самооцінки в підлітковому віці. Психологічний часопис. 2025. № 3 (11). С. 88–101.
6. Павелків В. Р. Психологія становлення «Я-концепції» підлітка в умовах інклюзивної сім'ї. Науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету. 2024. Вип. 31. С. 12–19.
7. Терлецька Л. Г. Психологія самосвідомості особистості : навч. посіб. Київ : Слово, 2023. 224 с.
8. Титан О. В. Емпіричне дослідження взаємозв'язку батьківського ставлення та структурних компонентів «Я-концепції» підлітка. Габітус. 2025. Вип. 48. С. 145–151.
9. Цільмак О. М. Психологічні особливості формування образу «Я» у підлітків під впливом деструктивного сімейного виховання. Психологія і суспільство. 2026. № 1. С. 67–80.